

בין אברהם ויעקב בסיפורי בראשית *

חז"ל מלמדים אותנו כי "אין קורין אבות אלא לשלושה"¹. כבר בתורה אנו מוצאים כינוי זה למייסדי האומה,² וכך אף עולה מתוך תיאורו של ספר בראשית, כי שלושה אישים ייסדו את עם ישראל - אברהם יצחק ויעקב. לכל אב תכונות מיוחדות, המייחדות אותו על פני שני האבות הנותרים. חז"ל מדגישים זאת במספר מקומות, במטאפורות שונות,³ כאשר בדרך כלל הכוונה הכללית העולה מהן היא התייחסות לאברהם כמחדש דרך, זה שעוזב את תרבותו האלילית ובא להסתופף תחת כנפי השכינה, ליצחק כמי שמהווה ביסוס והעמקה לדרך החדשה שסלל אביו, והנו מעין שלב ביניים - קישור בין אברהם ליעקב, וליעקב כזה שבונה את בית ישראל ומנחיל לבניו אחריו את היכולת לצאת לגלות ולשרוד.

אין ספק שגישה זו מבטאת כראוי את האווירה שאכן קיימת סביב כל אחד מאבות האומה. עם זאת, כבר בקריאת סיפוריהם של אברהם, יצחק ויעקב עולה

*. הפניות במאמר זה ללא ציון הספר מכוונות לספר בראשית.

1. בבלי ברכות טז ע"ב.
2. בניגוד למה שכתב י' גוטמן באנציקלופדיה מקראית, ערך אבות, כרך א, תשט"ו, עמ' 4. משום מה מתעלם הכותב מפסוקים רבים המתארים את אברהם יצחק ויעקב כ"אבות" עם ישראל, למשל: "ה' אלהי **אבתיכם** נראה אלי אלהי אברהם יצחק ויעקב" (שמות ג', טז); "באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' **לאבתיכם** לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם אחריהם" (דברים א', ח); "והיה כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר נשבע **לאבתיך** לאברהם ליצחק וליעקב לתת לך" (דברים ו', י); "ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' **לאבתיך** לאברהם ליצחק וליעקב" (דברים ט', ה); "ה' אלהי אברהם יצחק וישראל **אבתינו** שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך" (דה"א כ"ט, יח), ועוד פסוקים רבים כגון אלו.
3. למשל: "זיהלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב. אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר: 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה', ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר: 'ויצא יצחק לשוח בשדה', אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר: 'ויקרא את שם המקום ההוא בית אל' (בבלי פסחים פח ע"א). וכן: "אברהם תקן תפילת שחרית שנאמר: 'וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם'... יצחק תקן תפילת מנחה, שנאמר 'ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב'... יעקב תקן תפילת ערבית, שנאמר: 'ויפגע במקום וילן שם' (בבלי ברכות כו ע"ב).

בבירור הפער שקיים בין המסופר על אברהם ויעקב מחד, ובין המסופר על יצחק מאידך. הן בכמות הפסוקים המוקדשים לאבות אלו, והן בתוכנם. הדברים ידועים ולכן אקצר בזאת, רק אזכיר שכשה' נגלה ליצחק ומברכו, הוא מדגיש בפניו שהדבר נעשה בזכותו של אברהם:

וירא אליו ה' ויאמר אל תרד מצרימה... והקמתי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האלו... עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי (כ"ו, ב-ה).

השבועה היא שבועת ה' לאברהם, גם כשנאמרת ליצחק, והברכה אודות הארץ והזרע נאמרת ליצחק בזכות האבות שיש לו, בזכותו של אברהם.

אזכור זכות אברהם בשבועה זו איננו מקרי או שולי. בבדיקת לשון השבועה עולה לנגד עינינו שבועה אחרת שנאמרה לאברהם. ראשית יש להדגיש שאברהם בורך בלשון **שבועה** פעם אחת בלבד - לאחר עקדת יצחק. אך מעבר לזאת, השבועה הנאמרת ליצחק איננה כי אם השבועה שנשבע ה' לאברהם בעקדת יצחק; השוואה בין שתי השבועות מעלה דבר זה בצורה חדה וברורה:

שבועת ה' ליצחק

(עם בואו לגרר - כ"ו, ב-ה):

והרביתי את זרעך ככוכבי השמים
ונתתי לזרעך את כל הארצות האלו
והתברכו בזרעך כל גויי הארץ
עקב אשר שמע אברהם בקלי

שבועת ה' לאברהם

(בעקדת יצחק - כ"ב, טז-יט):

הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים
וירש זרעך את שער איביו
והתברכו בזרעך כל גויי הארץ
עקב אשר שמעת בקלי

כאמור, יצחק שומע אודות השבועה שקיבל אביו מהקב"ה, אך הוא אינו מתבשר כאן בשבועה חדשה. בהקשר זה מקבלת הפתיחה לשבועה משנה תוקף: "והקמתי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך" - אכן שבועה לאביו כאן ולא שבועה לו עצמו.

כך גם בהמשך אנו קוראים: "וירא אליו ה' בלילה ההוא ויאמר אנכי אלהי אברהם אביך אל תירא כי אתך אנכי וברכתך והרביתי את זרעך **בעבור אברהם עבדי**" (כ"ו, כד). ההתעלמות מיצחק כצדיק עצמאי העומד מול ה' מתמיהה (וצובטת בלב). את זכותו של אברהם כמגנה על משפחתו מצאנו כבר בהצלת לוט ("ויהי בשחת אלהים את ערי הכנען ויזכר אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה" - י"ט, כט), ונפגוש אותה בהמשך ביציאת מצרים.⁴ ההנחה העומדת

4. למשל: שמות ב', כד; ו', ה (כאן נזכרים האבות כולם כבעלי הזכויות).

בבסיסה של "זכות אבות" היא שהנגאל אינו זכאי בפני עצמו לגאולתו, ובכל זאת הוא זוכה לה בשל אבותיו. על פי זה יצחק אינו עומד עמידה עצמית מול ה', הוא מקבל את ההבטחות בזכותו של אביו, ממש כשם שלוט או ישראל במצרים ניצלים בזכותו של אברהם.

מצד שני, בדרך כלל נזכר יצחק כאחד משלושת האבות כדוגמת:

"זכרו לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור

אשר כרת את אברהם

ושבועתו ליצחק

ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם

לאמר לך אתן ארץ כנען חבל נחלתכם"

(דה"א ט"ז, טו-יח).

לא רק עצם אזכורו של יצחק כְּאֵב שכית, אלא אף זכותו, כזכות אברהם ויעקב נזכרת כמצילה את זרעו, את עם ישראל.⁵

אלא, שבצד "אפלייתו" של יצחק בסיפורי בראשית, אנו קוראים פסוקים בנביאים המשמיטים אותו לגמרי; כך למשל בישיעיהו כ"ט, כב: "לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחָוֹר", ובפרק מ"א, ח: "ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אהבי". אמנם בפסוקים אלו ייתכן כי ישראל כולם מכונים "יעקב" ואין הכוונה לאב הספציפי וממילא ההתייחסות היא לאב הראשון בלבד - אברהם. אך ישעיהו אומר זאת שוב: "כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה ה' אבינו גאלנו מעולם שמך" (ס"ג, טז). כאן הבעיה גדלה, מפני שהנביא, ברצונו להבליט ולהדגיש את הקשר והיחס המיוחד שבין ה' לעמו, שולל את אבות האומה הפיסיולוגיים, ורואה את ה' כאב הבלעדי,⁶ והנה נעלם יצחק מרשימת האבות הביולוגיים, ונזכרים אברהם ויעקב בלבד!

כך גם המשורר שר: "זכרו נפלאותיו אשר עשה מפתיו ומשפטי פיו. זרע אברהם עבדו בני יעקב בחיריו" (תהילים ק"ה, ה-ו). כאן שוב נעלם יצחק, ועם ישראל מכונה "זרע אברהם" ו"בני יעקב" בלבד.⁷

5. ראה: בראשית נ', כד; שמות ג', טז; שמות ו', ח; שמות ל"ב, יג; שמות ל"ג, א; במדבר ל"ב, יא; דברים א', ח; דברים ו', י; דברים ט', ה; דברים ט', כז; דברים כ"ט, יב; דברים ל', כ; דברים ל"ד, ד; מל"א י"ח, לו; מל"ב י"ג, כג; ירמיה ל"ג, כו; דה"א כ"ט, יח; דה"ב ל', ו.
6. כדוגמת "כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני" (תהילים כ"ז, י).
7. אם כי שני פסוקים אחר כך, שר המשורר: "אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק. ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם" (תהילים ק"ה, י-יא). לכן, קשה לראות באי אזכורו של יצחק אמירה עקרונית, אלא קישוט ספרותי גרידא.

אך הדוגמה המבליטה ביותר את הבעיה היא זו החותמת את ספר מיכה: "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבתינו מימי קדם" (מיכה ז', כ). לא רק שיצחק נפקד מרשימה זו, אלא שכאן כתוב במפורש שכתובים "אבותינו", ובכל זאת נזכרים רק אברהם ויעקב!⁸

ייתכן, כי בשל אישיותם ותפקידם השונה של האבות ניצב יצחק כמקשר בלבד בין אברהם ויעקב. אברהם כאמור, הנו מייסדה של האומה הישראלית במובן התרבותי, יעקב הנו אביה של האומה במובן הביולוגי-גזעי, והוא החותם ונותן את התוקף הסופי לבנייתו הקודמת של אברהם. לעומתם, יצחק הנו המקשר בין האב המייסד והאב החותם את שלב הייסוד, משריש את יסודות אברהם, ומכין את הקרקע לביאתו של יעקב. תרומתו אינה נמדדת בפני עצמה אלא כחלק מהשלשלת כולה. לכן אולי, נפקד יצחק לעתים מרשימת האבות כשזו מובאת בהקשרים מהותיים, הגם שהוא נזכר ברשימת האבות כשהיא מובאת בהקשר הגיניאולוגי של האומה (בהמשך המאמר אעלה כיוון אחר, משמעותי יותר).

על רקע זה מבקש מאמר זה לבחון את קורותיהם של אברהם ויעקב, ולהראות ששני אבות אלו עברו וחוו אירועים דומים. יתרה מזאת, לא רק שהקורא שם את לבו למשותף שבין שני אבות אלו, אלא המקרא עצמו מבקש להעמיד אותו על המשותף ורומז בסיפור האחד על סיפורו של השני.

ההשוואות שתיעשנה במאמר זה בין אברהם ליעקב מתבססות על ביטויים זהים, על אלוזיות (הרמזים), כך שבשעה שאנו קוראים את סיפורי יעקב מבקש הכתוב להזכירנו את שאירע לאברהם, וממילא להעלות את ההשוואה ביניהם.

במקומות מספר מעירים חז"ל שאברהם התנסה בעשרה ניסיונות.⁹ נחלקו הפרשנים השונים מהם הניסיונות העולים למספר עשרה, ומתוך שלל הדעות נמצאנו למדים שאברהם נתנסה בניסיונות רבים מאוד. בבואנו לסכם במבט כולל את הניסיונות השונים עולה לנגד עינינו רעיון מרכזי בולט, והוא **ניתוקו של אברהם!** אברהם מתנתק ממשפחתו ומהוריו, מאשתו ומבן אחיו, מהארץ שהובטחה לו, ולבסוף נצטווה להתנתק אף מבנו יצחק. ניתן לומר שה' מבקש מאברהם להתנתק מעברו, מיחסיו העכשוויים עם סביבתו, ולבסוף אף מעתידו.

8. ראה על כך: ר' ויס, משוט במקרא, ירושלים תשל"ו, עמ' 202-213. על מעמדו המיוחד של יצחק נכתב רבות. ראה למשל ר"י בן-נון, 'פרשיות יצחק', מגדים כה (כסלו תשנ"ו), עמ' 35-77; ר"מ ברויאר, פרקי מועדות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 282, הערה 7.

9. משנה אבות פ"ה מ"ד: "עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו ע"ה, ועמד בכולם. להודיע כמה חיבתו של אברהם אבינו ע"ה", ועוד.

בשלושה מוקדים אלו משווה התורה את אברהם ליעקב, שאף הוא חווה ניתוקים דומים. נפרט השוואות אלו, המהוות דוגמה לדמיון הרב שבין שני האבות, ובדרך המקרא להדגיש דמיון זה. יש שרצו לטעון כי אף יעקב מתנסה בעשרה ניסיונות, ממש כסבו אברהם.¹⁰ לענ"ד, אין צורך לדחוק את הכתובים כך שיעלו למספר עשרה.¹¹ ההשוואה עולה בבירור גם אם מספר הניסיונות שונה.¹²

ניתוק מהעבר - פרדה מהמולדת

התגלותו הראשונה של הקב"ה לאברהם גוררת צו ברור - "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך" (י"ב, י). כאן מתבקש אברהם להתנתק מעברו, כלומר מארצו וממשפחתו.

אף יעקב נאלץ להיפרד מארצו וממשפחתו (בעקבות המריבה עם אחיו - עשו), ואף הוא עושה זאת בראשית דרכו. כשיעקב מצטווה מפי אמו ואביו לנטוש את ארצו, אנו קוראים ביטויים המזכירים לנו את נטישתו של אברהם: "ועתה בני שמע בקלי וקום ברח לך אל לבן" (כ"ז, מג), ומיד שוב - "קום לך פדנה ארם... וקח לך משם אשה" (כ"ח, ב).

ראוי להדגיש, כי מילת השייכות "לך" המופיעה הן אצל אברהם (לך לך) והן אצל יעקב (ברח לך), אינה מופיעה בצמוד לתיאור עצם, אלא לתיאור פעולה, דבר שבמבט ראשון נראה תמוה ודורש הסבר.¹³

אך מעבר להשוואה זו, שנאמרת כרמז, אנו קוראים על ביטוי אחר המקשר את שתי הפרדות בעבותות חזקות. בצמוד לציווי על הניתוק נאמרת לשני האבות ברכה. אצל אברהם שהמצווה הוא הקב"ה, הוא אף המברך. אצל יעקב, מעבר

10. מ"ד קאסטו. דעתו, וסיכום ניסיונות יעקב על פי ספירה זו מצויים באנציקלופדיה מקראית, ערך יעקב, כרך ג, תשי"ח, עמ' 718-720.

11. מה גם, שעשרת ניסיונות אברהם אינם ברורים דיים על פי פשט המקראות, ובהחלט ייתכן כי חז"ל מבקשים לומר שאברהם התנסה במספר שלם של ניסיונות (המספר עשר מורה במקרא על שלמות), שהוא עבר תהליך אחד ארוך, ויצא ממנו בשלמותו, ולא דווקא עשרה ניסיונות בדיוק.

12. ראוי להדגיש, כי רק בעקדת יצחק משתמשת התורה בלשון "והאלהים נסה". על חלק מן ההשוואות שאעמוד להלן עמדו כבר קדמונים וחדשים. לשם קבלת תמונה כוללת ובהירה הבאתי אף השוואות אלו.

13. ואכן יש מן הפרשנים שהתעכבו על כך, ונתנו הסברים שונים. עיין למשל ברש"י: "לך לך - להנאתך ולטובתך" (פירושו לבראשית י"ב, א) וראה רמב"ן ורד"ק במקום, שאינם רואים בלשון זו תופעה חריגה.

לברכת המצווה (יצחק), מקבל יעקב ברכה מיוחדת מאת הקב"ה. ראוי להדגיש כי זוהי התגלותו הראשונה של ה' ליעקב, כהתגלותו הראשונה של ה' לאברהם. בשתי הברכות קיים ביטוי יחידאי, הנמצא רק בשני מקומות אלו. אצל אברהם: "ואעשך לגוי גדול... ונברכו בך כל משפחת האדמה" (י"ב, ג), ואצל יעקב: "והיה זרעך כעפר הארץ... ונברכו בך כל משפחת האדמה ובזרעך" (כ"ח, יד). ביטוי זהה, הנאמר רק בשני מקומות אלו אומר דרשני, או מדויק יותר, רומז לקורא את פרשת פְרַדַּת יעקב מארצו, שייזכר בפְרַדַּתו של אברהם מארצו.¹⁴

הניתוק מההווה

ריב אחים

בדידותם של אברהם ויעקב, מתבטאת בחזקה בריבם עם האחים. אין הם מצליחים לחיות בשלווה אפילו עם משפחתם הקרובה ביותר. ואף בריב זה הלשוניות זהים; אברהם נאלץ להיפרד מלוט שהכתוב מכנהו "אחיו" (י"ד, יד) בשל הרכוש הרב:

ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו כי היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו... ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו. אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנען (י"ג, ו, יא-יב).

וכך אף יעקב נפרד מעשו אחיו, לאחר שכבר התפייסו, בשל הרכוש הרב -

ויקח עשו את נשיו ואת בניו... ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו. כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אתם מפני מקניהם. וישב עשו בהר שעיר (ל"ו, ו-ז).

לשון זהה זו, המתארת את פְרַדַּת אברהם מלוט ופְרַדַּת יעקב מעשו, אינה מופיעה עוד במקרא, ומבקשת להזכיר לקורא את פרדתו של יעקב מעשו, את זו שכבר נעשתה על ידי אברהם ולוט.¹⁵

לא רק במעשה פְרַדַּת יעקב מעשו מחזרת התורה אחר ביטויים מפרדת אברהם מלוט, אלא אף שיבתו של יעקב ארצה לאחר בריחתו מעשו, מזכירה את ביאתו של סבו אברהם לארץ כנען. כשם שה' ציווה על אברהם - "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך" (י"ב, ז), כך הוא מצווה את יעקב: "שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך"

14. "ובזרעך" המופיע רק אצל יעקב קשור כמובן לעובדה שבזרעו של אברהם עוד תתחולל בחירה ודחייה, ואילו אצל יעקב כל בניו כלולים ב"זרע" שיתברכו בו כל משפחות האדמה.

15. ר"מ ברויאר (שם, עמ' 284-282) עומד על שתי בחינות הנמצאות בפרדת אברהם מלוט, והממשיכות בפרדת יעקב מעשו. בדרך זו ההשוואה בין שתי הפרדות הולכת ומתהדקת.

(ל"א, ג). על דמיון זה עמד כבר קאסוטו, וערך השוואה בין שני מסעות אלו מחרן לארץ כנען: 16

הוא מתאר את אברהם כמי שעובר את כל הארץ "בשלוש סדרות של מסעות", כשבכל אחת משתי תחנות הביניים הוא בונה מזבח לה'.

מסעו הראשון: אברהם נכנס מכיוון מזרח (שהרי חנייתו הראשונה - בשכם¹⁷). בשכם מבשר לו ה' את הבטחת הארץ לו ולזרעו והוא בונה מזבח.

מסעו השני: משכם ממשיך אברהם לנדוד דרומה עד שמגיע לסביבות בית אל, ושם, בין בית אל ובין העי הוא בונה מזבח שני.

מסעו השלישי: משם ממשיך אברהם לנדוד דרומה ומגיע לחברון (ובונה מזבח נוסף).

בנדודים אלה קונה אברהם אחיזה בארץ שהובטחה לו ולזרעו.

יעקב נכנס לארץ בצורה דומה; גם הוא מגיע מחרן ונכנס מצדה המזרחי של הארץ,¹⁸ גם הוא מתקדם עד שכם. שם הוא חונה וקונה חלקת אדמה, **ובונה מזבח לה' (ל"ג, יח-כ)**. בשכם מתנתקים יעקב וביתו מ"אלהי הנכר אשר בתוכם", ומשם ממשיך יעקב דרומה ומגיע לבית אל, **ושם בונה מזבח נוסף**. משם ממשיך יעקב לנדוד דרומה, ומצטרף לאביו בחברון. ההשוואה לנדודי אברהם בארץ כמו עולה

16. מ"ד קאסוטו, ספר בראשית ומבנהו, ירושלים תש"ן, עמ' 246-247 (הספר המקורי נכתב באיטלקית - La Questione della Genesi).

17. עובדת הגעתו של אברהם לשכם מחזקת מאוד את הדעה שאברהם נכנס לארץ מכיוון מזרח, שאם לא כן היה הולך במישור החוף. קאסוטו עצמו טוען כי אברהם נכנס דווקא מצד צפון. מתוך הכתובים איננו יכולים ללמוד על דרך הגעתו של אברהם לארץ. קאסוטו הולך בעקבות המדרש אשר מתאר את הליכתו של אברהם: "אמר ר' לוי בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור, ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר: הלוי לא יהא חלקי בארץ הזאת. **כיון שהגיע לסולמה דצור** ראה אותם עסוקים בנכוש בשעת הנכוש, בעדור בשעת העדור, אמר הלוי יהיה חלקי בארץ הזו, אמר לו הקב"ה - לזרעך נתתי את הארץ הזאת" (בראשית רבה לך-לך פרשה לט ח; מהד' תיאודור אלבק עמ' 371). לעומת גישה זו, ישנם אחרים (ראה למשל באטלס כרטא לתולדות המקרא) הטוענים שאברהם הגיע דווקא מצדה המזרחי של הארץ, ממש כפי שעתיד היה יעקב לעשות מאוחר יותר, וכאמור דעה זו נוטה לפשט.

18. קאסוטו כותב שגם "יעקב הגיע מהצפון ובתחילה התקדם עד שכם" (עמ' 246). הוא מתעלם מההבדל שקיים ביניהם לשיטתו - בעוד אברהם נכנס מצפון, יעקב מגיע ממזרח. כאמור בהערה הקודמת, נראה כי שניהם נכנסים מצד מזרח (מעניין להשוות את דברי קאסוטו כאן לדבריו בספרו מנח עד אברהם, ירושלים תשל"ג, עמ' 207: "אמנם הוא [=יעקב - ל"ג] נכנס לא מצד צפון, אלא מצפון מזרח, אבל אף הוא מגיע בתחילה עד מקום שכם).

מאליה, וכפי שמסכם זאת קאסוטו: "אנו רואים אפוא, שיעקב הלך באותה דרך עצמה שהלך בה לפני אברם, חנה באותם מקומות עצמם ובנה מזבחות באותם מקומות עצמם".¹⁹

כך שלא רק סיבת בריחתו של יעקב, הריב עם אָחיו, נאמרים על רקע ריבו המוקדם של אברהם עם בן אחיו - לוט, אלא אף חזרתו של יעקב בסיום ריב זה, נעשתה כבר על ידי סבו אברהם.

אישה - אחות

בנוסף לניתוק מהאח, מתנסה אברהם בפרדה מאשתו (וליתר דיוק פרדות מנשותיו). כשיורד אברהם מצרימה, ומתנתק מהארץ שזה עתה הובטחה לו ולזרעו אחריו, אומר הוא על שרי אשתו, שהיא אחותו, בשל חששו שיהרגוהו, שהרי "אשה יפת מראה" היא. בשל ערבוב זהות זה שבין אחות ואישה, נלקחת שרי לבית פרעה. אלא שמלך זה חולה במחלת עור קשה ובא בקובלנה לאברהם על החלפת זהות אשתו באחותו.

לאחר שיעקב מתנתק מהארץ שזה עתה הובטחה לו ולזרעו, מתאהב הוא על גדות הברזל ברחל ש-"היתה יפת תאר ויפת מראה". הוא עובד אצל אביה שבע שנים על מנת לשאתה לאישה. אך זה האחרון מהתל בו, ומחליף את אשתו המיועדת באחותה, בלאה. כשמתגלה התרמית שבהחלפת האישה באחות, זועק יעקב: "ויאמר אל לבן מה זאת עשית לי... ולמה רמיתני" (כ"ט, כה). אותה הזעקה נשמעה מפיו של פרעה, בשעה שאברהם התל בו והחליף את זהות אשתו באחותו: "ויקרא פרעה לאברהם ויאמר מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי כי אשתך היא" (י"ב, יח). לשון זהה זו, שוב מבקשת לקשור את מאורעותיו של יעקב בבית לבן, עם הקורות את אברהם בבית פרעה.²⁰

אברהם אם כן, עובר חוויה של ניתוק ופרדה מאשתו ומאחיו, הגם שהיא פרדה זמנית וארעית, וכך אף יעקב נאלץ להתנתק מאהובתו רחל לזמן מה ומאחיו עשו.

פְּרֵדַת שְׂרָה מוּפִיעָה שׁוֹב, עִם יְרִידָתוֹ שֶׁל אֲבְרָהָם לַגֶּר. שׁוֹב נִלְקַחַת שְׂרָה לְבֵית הַמֶּלֶךְ - אֲבִימֶלֶךְ - בְּשֶׁל הַחֲלַפְתָּ זֵהוּתָהּ. וְאִכֵּן, גַּם סִיפּוֹר זֶה עוֹמֵד בְּרַקַּע יַחֲסִי יַעֲקֹב וּלְבֵן, בַּעַת בְּרִיחְתּוֹ;

19. קאסוטו, שם, עמ' 247.

20. בסיפורים המקבילים של אברהם ויצחק בגרר, בבית אבימלך, מופיע: "מה עשית לנו". הלשון מעט שונה, ועם זאת ברור שאף בסיפורים אלו מבקשת התורה לחזור לסיפור אברהם בבית פרעה ולחרוז את כל שלושת הסיפורים.

ראשית יש לציין שאלוהים נגלה למלך הגוי ומזהיר אותו מפני שרה שהיא אשת איש. כך אנו מוצאים את אלוהים נגלה ללבן הגוי ומזהיר אותו לבל יעשה דבר ליעקב. הפתיחה בשני חזונות אלו זהה: אצל אבימלך - "ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעלת בעל" (כ', ג). ואצל לבן - "ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה ויאמר לו השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע" (ל"א, כד).

מעבר לשתי ההתגלויות לגוי המסופרות באותה צורה, ישנם עוד פרטים החוזרים שני סיפורים אלו. בהצדקת לבן את פשר בריחתו ובתשובתו של יעקב אנו שומעים: "ותגנב את לבבי" מחד, ו- "את יגיע כפי" מאידך. בהצטדקותו של אבימלך אנו שומעים את הלב והכפיים יחדיו: "בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת". אברהם מוכיח את אבימלך - "והוכח אברהם את אבימלך על אדות באר המים" (כ"א, כה). יעקב מודה לאלוהיו אשר הוכיח את לבן - "את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויכח אמש" (ל"א, מב). זאת, לאחר שהוא עצמו התריס בפני לבן - "שים כה נגד אחי ואחיך ויוכיחו בין שנינו" (ל"א, לז) אברהם ויעקב מזכירים יראה ופחד על רקע פרדה מנשותיהם על ידי הגוי: "ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי" (כ', יא). ובמקביל מצטדק יעקב: "ויען יעקב ויאמר ללבן כי יראתי כי אמרתי פן תגזל את בנותיך מעמי" (ל"א, לא). בנוסף לזה יש לציין, שבשני המקומות עורכים אברהם ויעקב ברית עם הגוי, שמשמעותה היא בעיקר פרדה וניתוק מאותו גוי; לא קרבים למלחמה ולעימות, ממש כשם שאין קרבים לפיוס ולאחווה.

הסתרת שרה - הסתרת בנימין

יעקב עצמו עתיד לחזור על מעשהו של אברהם - "הסתרת" שרה - מאוחר יותר. לאחר שיוסף הורד מצרימה ונהפך לשליט, יורדים האחים אחריו על מנת לקנות אוכל. אך יעקב אינו מוכן שכל בניו יירדו והוא מסתיר את בנימין מעיני השליט המצרי ומשאיר אותו בביתו. כשאברהם מסביר את סיבת הסתרת שרה כאשתו הוא אומר: "כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה" (כ', יא). באותו מטבע לשון משתמש המקרא עת הוא בא להסביר את הסתרתו של בנימין - "ואת בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו כי אמר פן יקראנו אסוף" (מ"ב, ד). הבעיה המתעוררת אצל אבימלך היא בעיה של ערווה - אשת איש, שתיפטר רק עם צאת שרה מזהותה המושאלת ותחזור להיות אשתו של אברהם קבל עם ועדה. במקביל לכך, נאשמים אחי יוסף "כי ערות הארץ" באו לראות, והבעיה תיפטר רק עם צאת בנימין מהסתרתו - "בזאת תבחנו חי פרעה אם תצאו מזה כי אם בבוא אחיכם

הקטן הנה" (מ"ב, טו). השאלה העומדת ברקע סיפור אברהם בגרר היא שאלת יראת האלוהים של הגורם שממנו מסתירים את זהותה של שרה - אנשי גרר: "ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי" (כ', יא), אותה שאלה עומדת ברקע סיפור הסתרת בנימין מיוסף: "זאת עשו וחיו את האלהים אני ירא... ואת אחיכם הקטן תביאו אלי ויאמנו דבריכם ולא תמותו" (מ"ב, יח-כ). בסופו של דבר מתברר שדווקא אנשי גרר יראי ה' הם - "וייראו האנשים מאד" (כ', ח), דבר שייאמר אף על אחי יוסף - "וייראו האנשים" (מ"ג, יח). אבימלך טוען כלפי אברהם כי "מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי" ולכן זועק אבימלך "מה עשית לנו". יוסף מתלונן על אחיו וטוען כלפיהם: "מה המעשה הזה אשר עשיתם", והם עצמם תוהים וזועקים: "מה זאת עשה אלהים לנו".

שינוי השם ופגיעה גופנית

בניגוד ליצחק שמקבל מלכתחילה את שמו מאת ה',²¹ שמו של אברם משתנה לאברהם בדבר ה', וכך גם שמו של יעקב משתנה לישראל בדבר ה'. בשני המקומות שינוי השם גורר בעקבותיו פגיעה גופנית; אברהם מצטווה על ברית המילה, ויעקב הוא ישראל "צולע על ירכו".

פגיעה זו חורגת מסיפורי האבות הפרטיים אל עבר האומה כולה, ובשני המקומות אנו מוצאים ציווי על זרע האבות: מחד לעשות ברית מילה,²² ומאידך לא לאכול את גיד הנשה.²³

הברכה הנאמרת לאבות בשני המקומות נאמרת בצורה זהה:²⁴

21. "ויאמר אלהים אבל שרה אשתך אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק" (י"ז, יט).

22. "ז, ט-יד.

23. ל"ב, לב.

24. כשיצחק שולח את יעקב חרנה, הוא מתפלל שברכה זו תתגשם בו. כך עולה מלשון הברכה הדומה: "ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים" (כ"ח, ג). הקב"ה מסכים לדבריו, במעמד זה של שינוי השם. על פי המשך המאמר יובן כי יש לחכות עד שיעקב יעבור תהליך מחודש, ורק אז יוכל לקבל את הברכה הזו.

לאברהם ("ז, א-ז):

וירא ה' אל אברם ויאמר אליו **אני אל שדי**
ולא יקרא עוד את שמך אברם
והיה **שמך אברהם**...
והפרתי אתך במאד מאד ונתתיך **לגוים**
ומלכים **ממך יצאו**

ליעקב (ל"ה, י-יא):

ויאמר לו אלהים **אני אל שדי**
לא יקרא שמך עוד יעקב
כי אם **ישראל יהיה שמך**
פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך
ומלכים **מחלציך יצאו**

אך מעבר לדמיון זה, ישנו אף ביטויי חריג המופיע בשני הסיפורים. בסיום שינוי השמות של אברהם ושרה, לאחר הציווי על ברית המילה נאמר: "ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם" ("ז, כב). לשון זו הנאמרת בדרך כלל על מלאך, מוסבת כאן על אלוהים.

בהזדמנות אחרת דנתי בשינוי השם השני של יעקב (בפרק ל"ה), והראיתי כי לענ"ד שינוי נוסף זה איננו כי אם סיפור נוסף על שינוי השם שהתבצע כבר במעבר יבוק,²⁵ ושם אמנם מופיעה הברכה הדומה. לשון חריגה זו שפגשנו אצל אברהם מופיעה שוב בהזדמנות זו: "ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו" (ל"ה, יג).²⁶ אם כן, ה' משנה את שמותיהם של אברהם ויעקב, ושינוי השם נאמר בהקשר ברור של פירון. בהקשר זה נפגע גופם של אברהם ויעקב, והלשון הדומה והנדירה - "ויעל מעליו" כשנושא המשפט הוא "אלוהים", מותחת קו ברור בין שני סיפורים אלו.

ישנם עוד מאורעות שיש לדון ברמת הזיקה שהם יוצרים בין אברהם ויעקב,²⁷ אך ברצוני לעבור כעת לרובד השלישי, פְּרָדְתָם של אברהם ויעקב מעתידם.

25. 'את אשר תדר שלם - למשמעות מאבק יעקב והמלאך', מגדים כו (אייר תשנ"ו), עמ' 9-25 (בעיקר עמ' 18-21).

26. ראה בפירושו של רמב"ן לתורה - בראשית ל"ה, יג.

27. למשל:

א. מיתת רחל הקשורה ללידת הבן מול גירוש הגר הקשור להריונה עם הבן, וניחומה של האם בעובדה שנולד בן זכר וקריאת השמות בעקבות כך.

ב. מלחמת חמשת המלכים ע"י אברהם, מול ההכנה למלחמה עם עשו שמקיים יעקב. בשני המקומות מפציר האחד ברעהו שייקח מרכושו; אל מול "ויתן לו מעשר מכל" ("ד, כ) אנו קוראים "כי חנני אלהים וכי יש לי כל" (ל"ג, יא).

ג. קניית חלקת שדה בארץ כנען: אברהם קונה את שדה עפרון ואת המערה אשר בו ("ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם... מאת בני חת" - כ"ג, כ); יעקב קונה את חלקת השדה בשכם ("ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם" - ל"ג, יט).

הניתוק מהעתיד - פרידה מהבן האהוב

אברהם מצטווה לעקוד את בנו את יצחק, אשר נולד לו, לאחר סבל ארוך, מאשתו העקרה. יעקב נפרד אף הוא מבנו האהוב יוסף, אשר נולד לו, לאחר שנים של ציפייה, מאשתו רחל.

ביטויים רבים מקשרים בין הורדתו של יוסף מצרימה לעלייתו של יצחק במעלה הר המורייה, בין פְּרֵדת יוסף מיעקב לכמעט פְּרֵדה של יצחק מאברהם.

סיפור העקדה מתחיל בפניית ה' לאברהם ובתגובתו (המורה על זריזות מיוחדת) - "ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני" (כ"ב, א). כך אף סיפור מכירתו של יוסף - "ויאמר ישראל אל יוסף... ויאמר לו הנני" (ל"ז, יג). לאחר מכן מופיע הציווי עצמו: אצל אברהם - "קח נא את בנך... ולך לך" (כ"ב, ב), ואצל יעקב - "ויאמר לו לך נא" (ל"ז, יד). אברהם עושה כאשר נצטווה וביום השלישי "וירא את המקום מרחק" (כ"ב, ד). אף יוסף מבצע את שליחות יעקב, וכשהוא מגיע לדותן כתוב "ויראו אתו מרחק" (ל"ז, יח). רגע לפני מיתת יצחק פונה אל אברהם מלאך מן השמים ואומר לו: "אל תשלח ידך אל הנער" (כ"ב, יב), ורגע לפני שמבצעים האחים את זממם והורגים את יוסף פונה אליהם ראובן ואומר: "ויד אל תשלחו בו" (ל"ז, כב). במקום יצחק נשחט בסופו של דבר איל, ובמקום יוסף שוחטים האחים שעיר עזים. בסיום סיפור העקדה נאמר "וישב אברהם אל נערו" (כ"ב, יט), ולאחר מכירתו של יוסף, ראובן רואה שהנער איננו בבור ואז כתיב: "וישב אל אחיו". כתוצאה ממעשה העקדה פונה המלאך לאברהם ואומר לו "אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני" (כ"ב, יב). ביטויים אלו עתידים להופיע בתוצאת מכירתו של יוסף לפוטיפר המצרי עת יוסף נענה בשלילה להצעת אשת פוטיפר: "ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך... וחטאתי לאלהים" (ל"ט, ט).

ביטויים דומים אלו מקשרים בין שתי פרדות בן מאביו: פרדתו של יצחק מאברהם, שכמעט והתקיימה בפועל אך בסופו של דבר נמנעה, ופרדתו של יוסף מיעקב שאמנם התגשמה במציאות, אך גם זו התבררה בסופו של דבר כמוטעית, וחזר האב לחבוק את בנו.

ב

ההשוואות בין יעקב לאברהם שסקרנו עד כאן דורשות הסבר ופשר.²⁸ נראה כי יעקב חוזר (כמעט) על כל מעשי סבו, ומהווה מעין אברהם נוסף. אמנם ישנם הבדלים משמעותיים בין השניים (אדון על כך בהמשך), אך בסיס המאורעות קיים אצל שני האבות. הדבר המשמעותי ביותר הוא יציאתו של יעקב חרנה. בזה, שב יעקב אל מולדתו של אברהם, לארם נהריים, וכאילו פותח מחדש את מהלך יציאת האבות לארץ כנען. כאמור, הליכתו מחרן לארץ ישראל, מקומות החנייה בארץ ובניית המזבחות בה, חוזרים במדויק על הגעתו של אברהם לארץ.

נראה, כי יעקב מהווה מעין התחלה מחודשת של תהליך כינונו של עם ישראל. יעקב ניצב במקביל לאברהם כפותח שוב את הדרך החדשה, ולא רק כממשיכה.

לשם הסבר העניין, עלינו לבחון את תהליך בחירת הזרע ודחייתו במשפחת אברהם. תחילה נפרד לוט ובוחר לו את סדום כמקום מגוריו. אין זו דחייה במובן הרגיל, אלא החלטה של לוט כי הוא איננו מעוניין להמשיך לנדוד עם אברהם, ומעדיף את הישיבה בסדום שהיא "כגן ה' כארץ מצרים" (י"ג, ח-יב).

ישמעאל נדחה אמנם מפני אחיו יצחק, אך אין זו דחייה במובן הנוקב של המילה. יצחק וישמעאל אינם עומדים זה לצד זה בתחרות מי יזכה ויירש, את האב אברהם מבחינה תרבותית ורוחנית. עוד לפני לידתו של יצחק אומר ה' לאברהם, שלא ישמעאל - בן השפחה, יהיה היורש וממשיך הדרך, כי אם בן משותף של אברהם ו'אשתו הראשונה' - שרה:

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה ... וברכתיה והיתה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו. ויפל אברהם על פניו ויצחק... ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק, והקמתי את בריתי אתו לברית עולם לזרעו אחריו. ולישמעאל שמעתך... ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה (י"ז, טו-כא).

הבן שעמו הקב"ה עתיד להמשיך את הברית²⁹ הוא יצחק, ואף עם "זרעו אחריו". איננו פוגשים אם כן מאבק על המשכיותו של אברהם בין בניו, שהרי מלכתחילה

28. ברור, כי לכל מאורע בקורותיו של יעקב ישנן סיבות פנימיות שגרמו לו. אך מעבר לדינמיקה הפנימית שבכל סיפור, דומה כי התורה מבקשת לקשור את המאורע לקורות את אברהם.

29. ככל הנראה הכוונה לברית בין הבתרים, ולא ברית המילה שזה עתה נצטווה בה אברהם, שהרי בברית זו כלולים אף ישמעאל וזרעו. על שתי הבריתות ומשמעותן השונה ראה: ר"י בן נון, 'הארץ וארץ כנען בתורה', מגדים יז, (אלול תשנ"ב) עמ' 46-9.

ברור כי אין בן השפחה ניצב כמתמודד עם בן הגבירה, ישמעאל אינו מהווה אלטרנטיבה לזרע בשום שלב (למעט בתודעתו של אברהם).³⁰

דחיית בן, במובן העמוק והנוקב, מתקיימת רק בין יעקב ועשו. שניהם בנים של יצחק ורבקה, ואפילו תאומים הם. אין סיבה ראשונית לבחור בזה ולא בזה, וכמובן אין סיבה ראשונית לבחור כלל. זרעו של אברהם כולל את יצחק ובניו; ברית עולם הוקמה בין הקב"ה ובין יצחק וזרעו, ובפשטות הכוונה לכל זרעו. ממש כשם שכל בני יעקב בונים יחדיו את משפחת אברהם (למרות המאבקים הפנימיים ביניהם), כך היינו מצפים שכל בני יצחק ייכללו בברכת הארץ והזרע שקיבלו אברהם ויצחק, להם ולזרעם.

דומה שלזה רומז ר' נחמיה במדרש³¹:

תני בשם ר' נחמיה: **ראויה היתה רבקה שיעמדו ממנה "ב שבטים**. הה"ד ויאמר ה' לה שני גוים בבטןך וגו'. שני גוים - הא תרין, ושני לאומים - הא ארבעה, ולאום מלאום יאמץ - הא שיתא, ורב יעבד צעיר - הא תמניא, וימלאו ימיה ללדת - הא עשרה, ויצא הראשון אדמוני - הא חד עשר, ואחרי כן יצא אחיו - הא תרין עשר... (בראשית רבה תולדות פרשה סג כב; מהד' תיאודור אלבק עמ' 683)

רבקה אמורה הייתה להעמיד את עם אברהם. מבחינה מהותית, שני בניה מקבילים לשנים עשר בניו של יעקב בהמשך, אשר הקימו את עם ישראל, למרות מאבקים ומתחים שהיו ביניהם.³²

30. אל מול "ואלה תולדת ישמעאל בן אברהם אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם" (כ"ה, יב), אנו קוראים: "ואלה תולדת יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק" (כ"ה, יט).

31. תודתי ליואב ברזילי שהאיר את עיניי במדרש חשוב זה.

32. אין זה מקרה שהמדרש בוחר בנבואה זו הנאמרת לרבקה, על מנת להדגיש נקודה זו. לכאורה, פשט הנבואה מורה כי כבר מלכתחילה אמור להיות פיצול בין שני האחים ("שני גוים קרי') בבטןך ושני לאומים ממעיך יפרדו" - כ"ה, כג), ואין דחייתו של עשו נעשית בשל כורח המציאות המתרגשת ובאה מאוחר יותר.

המדרש מדגיש בכל זאת שרבקה אמורה הייתה להקים את משפחת אברהם, בשל פתיחת הסיפור: "ותלך לדרש את ה'" (פס' כב). למעט בעלה וחמיה איננו מכירים בתקופה זו נביא נוסף. רבקה הלכה, ככל הנראה, למגידי עתידות למיניהם, והם שסיפרו לה את העתיד לקרות, למרות שלא זו כוונתה הבסיסית של ההשגחה.

הביטוי 'ללכת לדרוש' מופיע פעמים רבות במקרא בהקשר זה, למשל: "לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים: לכו ונלכה עד הראה" (שמ"א ט', ט), גם שם פעולת הדרישה בה' היא גילוי הנסתרות, כדוגמת מקומן של אתונות אבודות, כך גם במל"א: "ויאמר אלהם לכו דרושו בבעל זבוב אלהי עקרון אם אחיה מחלי זה ... המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרוש בבעל זבוב" (א', ב-ג).

אלא, שבין יעקב ועשו בוקע ועולה שבר משמעוטי ומהותי. מורי, ר"י בן נון, טוען כי ממשיכו הטבעי של יצחק (הזורע בשדה והיוצא לשוח בו) הוא עשו (שהוא איש שדה), אלא שמעשיו ריחקהו ונבחר יעקב.³³ ייתכן, שהן עשו והן יעקב אמורים היו לבנות את בית ישראל (שבשלב זה יש לקוראו בית יצחק),³⁴ אלא שחל משבר וטרף את המהלך בעודו באבו.

יש בעשו המשך טבעי ליצחק (במובן קיום הברכה וההיאחזות בארץ), ממש כשם שיש ביעקב (שממשיך להיות "ישב אהלים" כאבותיו), ודווקא שילוב בין שניהם, נועד להגשים את הברכות שקיבל אברהם - היאחזות בחלקת הארץ, ומימושה של ברכה ל"כל משפחות האדמה".

בין אם סיבת המשבר נעוצה במעשיו ובאופיו של עשו שריחקהו³⁵ (וממילא בחרה ההשגחה העליונה בממשיך אחד - יעקב), ובין אם דווקא מעשי יעקב - קניית הבכורה וגניבת הברכות, הם ששיבשו את המהלך התקין, ושוב לא ניתן לקיים שותפות אמיתית בין שני האחים, בין כך ובין כך - שבר הוא. הפְּרָדה בין אלו היא פְּרָדה קשה ומכאיבה. המהלך הפשוט קרס, ובלית ברירה על ה"אבות" להתחיל שוב!³⁶

באופן קפקאי, רבקה ששמעה את העתיד, גורמת במעשיה להתממשותו (גניבת הברכות), למרות שאין זה העתיד האידיאלי.

דוגמה מעין זו אנו מוצאים אצל יוסף, שבמעשיו גורם לחלומותיו להתגשם (ראה רמב"ן לבראשית מ"ב, ט).

33. ר"י בן נון, 'פרשיות יצחק', מגדים כה (כסלו תשנ"ו) בעיקר עמ' 72-77. הוא רואה בשלושת האבות "שלוש בחירות שונות, כמו שלוש התחלות, שלוש תחנות בעבודת ה', שבכל אחת מהן פרשת דרכים גדולה, ולא המשכיות פשוטה" (עמ' 76). כפי שאכתוב להלן, לענ"ד אכן יעקב נבחר ומתחיל מחדש לאחר פרשת דרכים גדולה, אך לא כן יצחק.

34. כדברי עמוס: "אתה אִמְר אל תנבא על ישראל ולא תטיף על בית יצחק" (ז', טז).

35. כך עולה מניסוח המדרש בפסיקתא דרב כהנא, זכור (מהד' מנדלבוים, עמ' 39):

ר' יודא אומר: עם כשהוא [=עשו] יוצא ממעי אמו, חתך מטרין שלה שלא תלד... ר' נחמיה אמר גרם לה שלא תעמיד שנים-עשר שבטים...". כאן תולה המדרש את סיבת אי מימוש שנים-עשר השבטים כבר אצל רבקה, באישיותו של עשו.

36. ראה נ' גוטמן, 'הקל קול יעקב והידיים ידי עשו', מגדים כא, (טבת תשנ"ד) עמ' 17-22. לדעתה זו הייתה מחשבתו של יצחק (שיתוף שני בניו בהקמת משפחת אברהם), אך לא כן חשבה רבקה. לדעתי, לא רק יצחק חשב כך, אלא זהו אמנם המהלך האלוהי שעתידי היה לצאת לפועל לולא ה"התערבות האנושית". אנו רגילים להמשכו של הסיפור, ובשל כך מורגלים אנו בדחייתו של עשו, אך כאמור אין סיבה לחשוב שכך יהיה מלכתחילה, ואדרבה נראה בפשטות שכל זרעו של יצחק בכלל הברכות!

יעקב עוזב את ארץ כנען למרות פחדו הגדול של אברהם שדבר זה יקרה לאחד מבניו, ממשיכי דרכו,³⁷ מפני שהמהלך המתוכנן קרס. אחד מבני אברהם ויצחק איננו נכלל בבריתו של הקב"ה עם אברהם וזרעו. דבר זה מזיק את יעקב לצאת שוב לחרן ולהתחיל בהליכה מחודשת אל ארץ כנען. יעקב עתיד לחזור על הליכתו של אברהם, ולעבור על בשרו ועל נפשו את ייסורי הלידה שעבר סבו, מפני שגם יעקב, כאברהם, מהווה אב ראשון לאומה הישראלית שעתידה לקום.

ברצוני לחזור כעת לבעיה שבה פתחתי - מיעוט הסיפורים על יצחק בבראשית, והיעדרו מכמה כתובים המביאים את רשימת האבות.

התורה מתמקדת ביצחק, רק לאחר פטירתו של אברהם, שהרי כל עוד אברהם בחיים, שכינה עמו. יצחק עולה לבימה רק לאחר מותו - "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו" (כ"ה, יא). לעומת זאת, עולה יעקב על בימת הסיפור, בעוד יצחק בחיים. בעזיבתו של יעקב את הארץ, ובהליכתו לקראת ההתחלה המחודשת, "עוזבת" התורה את יצחק ומוליכה אותנו עם יעקב ונדודיו. התמקדות התורה - התמקדות השכינה היא, ומעתה הקב"ה יתגלה ליעקב, ולא עוד ליצחק!

לאור דברינו פער זה מתברר. מלכתחילה, אמורים היו יעקב ועשו להוות המשך ליצחק. אך בשל שינוי שנכפה על התכנון המקורי, החל יעקב במלאכת הקמת הזרע, שיירש את ארץ כנען. התחלה חדשה זו קוטעת אמנם את הרצף הצפוי, ויצחק עוזב את הבימה בטרם עת. כשיוצא יעקב לחרן מעירים חז"ל ש"הצדיק שבעיר הוא זיוה (ברש"י: "הודה"), הוא הדרה הוא שבחה. פינה משם פינה זיוה, (ברש"י: "הודה") הדרה, ושבחה" (בראשית רבה ויצא פרשה סח יב; מהד' תיאודור אלבק, עמ' 775). זאת למרות הישארותו של צדיק אחר בארץ - יצחק!³⁸ שהרי השכינה גולה עם יעקב אל עבר ייסודו של עם ישראל.

מעתה אף ברור, מדוע ישנם פסוקים המביאים ברשימת האבות את אברהם ויעקב בלבד. אכן ניצבים אברהם ויעקב זה בצד זה כמתחיליה של האומה הישראלית. אף יעקב חידש את תהליך כינונה של האומה, לצורך תיקון המהלך הראשוני. אנו ניצבים בפני שני אבות מייסדים - אברהם ויעקב. בניגוד אליהם, יצחק הוא ממשיכו של אברהם, הוא לא נבחר על פני אחרים על ידי הקב"ה. יצחק הוא אמנם אבינו, אך הוא גם בנו של אברהם. הוא אבינו מכוח היותו בן, מכוח

37. אברהם מדגיש שוב ושוב באוזני עבדו היוצא לחפש אישה ליצחק: "השמר לך פן תשיב את בני שמה... רק את בני לא תשב שמה" (כ"ד, ו-ח). אף הקב"ה מונע מיצחק לרדת מצרימה (כ"ו, ב-ח). יעקב נסוג אחור ועוזב את הארץ לחרן.

38. המדרש עצמו ממשיך ומקשה - "ברם הכא לא היה שם יצחק?!". ומתרץ: "לא דומה זכות צדיק אחד לזכות שני צדיקים".

היותו המשך לדרך שסלל אביו. זאת, כאמור, בניגוד ליעקב. ואכן הפסוקים המשמיטים את יצחק מתמקדים בשאלת הראשוניות שבאבותינו: "מי פעל ועשה קרא הדרות מראש אני ה' ראשון ואת אחרנים אני הוא... ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אהבי. אשר החזקתיך מקצות הארץ ומאציליה קראתיך ואמר לך עבדי אתה בחרתיך ולא מאסתיך" (ישעיה מ"א, ד-ט).

כשרוצה הנביא להדגיש את הבחירה המוחלטת, ללא סיבה נראית לעין של עם ישראל ואבותיו, מדגיש הוא את אברהם ויעקב, שהרי שניהם נבחרו על ידי הקב"ה (יצחק המשיך את דרכו של אברהם, וממילא לא היה צורך בבחירה ספציפית בו).

כך גם אומר הנביא מיכה: "רעה עמך בשבטך צאן נחלתך שִׁכְנִי לבדד יער בתוך כרמל... כימי צאתך מארץ מצרים אָראנו נפלאות. יראו גוים ויבשו מכל גבורתם... תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבתינו מימי קדם" (ז', יד-כ).

גם כאן, ההקשר הוא בחירתם של ישראל, שהרי מדגיש הנביא את יציאת מצרים, שמשמעותה היא הבחירה הלאומית והיותנו עבדי ה'. בהקשר הבחירה המיוחדת של העם, על פני גוים אחרים, מצביע הנביא על אברהם ויעקב אשר נבחרו, כאמור, על ידי הקב"ה.

ג

אלא, שבצד ההשוואות בין אברהם ויעקב, בצד היות יעקב חוזר ומחדש את דרכו של סבו, ישנו פער גדול בין עמדתו של אברהם כלפי הקורות אותו ובין זו של יעקב. אמנם שני אבותינו אלו נפרדו ממשפחתם, רבו עם אחיהם, התנתקו מנשותיהן ולבסוף אף מבנם, אך דווקא השוואות אלו מעלות את הניגוד החרף בין שניהם.

בעוד דמותו הֶרְוֵאית של אברהם מחוללת את המציאות, דמותו הטראגית של יעקב נכנעת למציאות כפויה. בעוד אברהם פועל ועושה למרות הקשיים והצרות, יעקב מגיב בהכנעה לאותן הצרות שתוקפות אותו.

הדוגמה הבולטת ביותר, המבליטה עניין זה היא בהחלפת האישה באחות שחווים שני האבות. אברהם, במודעות גמורה מחליט להתל ביושבי גרר ומצרים וטוען כי אשתו - אחותו היא. בשל כך נלקחת שרה לבית המלך, וגם אז, היודע את המציאות על בורייה הוא אברהם, בעוד המלך הוא המותקף, עד שזעקה נשמעת מפיו: "מה זאת עשית לי?!".

יעקב לעומת זאת, הוא המרומה, הוא זה שאינו מודע למצב ומהתלים בו. במקום לתת לו את אשתו המיועדת, נותנים לו את אחותה. לא הוא מולידה של המציאות, אלא הוא מגיב לה כנתונה. אמנם גם בסיפור זה נשמעת אותה הזעקה, אך הפעם מפיו של יעקב עצמו: "מה זאת עשית לי... ולמה רמיתני?!".

כך אף בשאר הניסיונות שעוברים אברהם ויעקב - הראשון מכניס עצמו לתוך הניסיון במודעות גמורה (גם אם בצו אלוהי), ואילו השני נכנע לניסיון הכפוי עליו;

כבר בפרדה מעברם הדבר בא לידי ביטוי: אברהם נענה לצו האלוהי והולך עם אשתו ובן אחיו לארץ כנען. יעקב לעומת זאת, אינו הולך מרצונו ובבחירתו, אלא בורח הוא. נאלץ לעזוב את הוריו ולנדוד לחרן.

כך אף בריב עם האח. בשל הריב עם רועי לוט, מציע אברהם שיפרדו איש מעל אחיו - "ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני ובינך ובין רעי ובין רעיך כי אנשים אחים אנחנו. הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה". אברהם מוצג כשולט במהלך המאורעות, הוא המציע את הפרדה והוא המפקח עליה. לעומתו, יעקב כאמור בורח מפני עשו אחיו הרוצה להורגו. לא הוא הקובע את המאורעות, אלא מגיב עליהם. גם פגישתם המאוחרת יותר של יעקב ועשו מציגה את יעקב כמתרפס בפני אחיו, כניצב בעמדה של נשלט ולא של שולט.

הפער שבין אברהם ויעקב בולט אף בהשוואת שינוי השם הגוררת פגיעה גופנית. אברהם מצווה למול את עצמו, ואכן כדמות מופת הוא עושה זאת למרות הכאבים והסכנות המלווים מעשה זה. יעקב לעומתו, אינו פוגע בעצמו בשל צו אלוהי, אלא נפגע בריבו עם המלאך. שוב, אין יעקב פועל במציאות אלא נפעל על ידה ובתוכה.³⁹

באחרונה, יש לציין כמובן את הניתוק מהבנים. ניסיונו האחרון של אברהם, מציב את אברהם כגיבור לאומי, כדמות מופת לחיקוי באשר הוא מקבל על עצמו את הדרישה האלוהית הקשה מנשוא, והולך לעקוד את יצחק בנו אשר נולד לו למאה שנה. ניתוק יעקב מיוסף, בשל מכירתו על ידי אחיו, מציבה וחותמת את יעקב כדמות טראגית המיטלטלת מאסון לאסון המתרגש ובא עליו. כאן, נכפה עליו ניתוק ארוך מבנו, כאשר הוא היחיד בכל גיבורי המערכה אשר איננו יודע את המציאות כפי שהיא. יוסף כמובן יודע שהוא חי במצרים, האחים אולי אינם

39. העיר לי ר' עמרם ינאי, שאף הציוויים לדורות מאפיינים את הפער שבין הדמויות: הציווי למול הוא מצוות עשה - על האדם לפעול במציאות (על גופו) ולהיות דינמי. לעומת זאת, איסור גיד הנשה הוא לא תעשה, כלומר על האדם להימנע מפעולה ולהישאר פסיבי.

יודעים שיוסף עדיין בין החיים, אך על עצם המכירה יודעים הם, ורק יעקב משוכנע שחיה רעה אכלה את בנו אהובו.⁴⁰ אברהם במעשה העקדה עולה למרומה של פסגת הגבורה האנושית, פסגה אשר ממלאת את ליבנו בהערצה, ואילו יעקב בניתוקו מיוסף, מוצג לפנינו ככלי שבור ובודד, שבניו בגדו בו ורימוהו, ואנו מתמלאים בחמלה וברחמים לנוכח סבלו.

אברהם מייסדה הראשון של האומה, ויעקב מחדשו של תהליך כינונה של האומה. אברהם כמתחיל דרך חדשה, ככובש, חייב להיות דמות הרואית במובן שליטתו על המציאות והפעילות האקטיבית בה. יעקב, כמחדש שוב את ההתחלה, תורם לזרעו אחריו את העמידה האיתנה **לנוכח המציאות**. לא קביעתה וייסודה של מציאות חדשה, אלא תגובה אמונית נוכח ניסיונות קשים.

בהקשר זה, אמנם יעקב הוא המציב את הדגם לעם ישראל להתנהגות בגלות הארוכה. לאו דווקא בשל יציאתו שלו לחרן, אלא בשל עמדה בסיסית זו כלפי מאורעות העולם הנכפים עליו. עמדה מעין זו מתאימה לתקופת גלות אשר בה העם אינו ניצב כיוזם וכפועל, אלא כמגיב למאורעות נתונים.

אך למרות ההבדלים, הקו המשותף שבין שני האבות ממוקד בשאלת פרדתם מכל היקר להם. התורה מתארת שני אנשים אשר פועלים **למרות המציאות**, ולא דווקא בעזרתה. בצד ייעודו וחזונו **העולמי** של העם - בצד נשיאת דגל המונותאיזם הצרוף, טבועה בעם יכולתו להתבודד - יכולתו להתנתק מאומות אליליות וערכיהן. ובצד זאת, מעבר להסתכלות הכללית, נועד לו למאמין הפרטי עתיד של בדידות, כשרק קונו לו למשען, והוא מוותר ומתנתק מעולם טבעי וחושני הרובץ לרגליו, אל עבר עולם רוחני נעלה יותר.

תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבתינו מימי קדם.

40. בדעות רש"י ורמב"ן בעניין דן צ' האריס, 'האם ידע יעקב על מכירת יוסף', קול צופין, ירושלים, (טבת תשנ"ב), עמ' 28-34.